مۆدێڕنیته و «کۆمەڵگەی مەدەنی»

مەسعوود تارانی
و. لە فارسییەوە: عادڵ محەمەدپوور*

وەك دەزانین بۆ گواستنەوەی هەر خولێك لە خولەكانی كۆمەڵایەتی و مێژوویی، مەرج گەلێك و كەش و هەوایەك پێویستە. بۆ دزەكردن لە «كۆمەڵگەی مەدەنی»یش مەرج گەلێكی تایبەتی هەیە، كە دەبێ ئەمانە زەمینەیان بۆ بڕەخسێ تا داهاتە دڵخوازەكانیشیان بە دی بێن. جیا لەم دەرەنجامە، باس لە بزاڤی«كۆمەڵگەی مەدەنی» وتەیەكی رووت و تەنانەت، دیاردەیەكی (نامۆ) و مۆنتاج، ئەبێ.

ناحەزتر و دزێوتر ئەوەیە، كاتێك مرۆڤەكان، پێوەندییان بە «كۆمەڵگەی مەدەنی»یەوە نەبێت، مەترسی ئەوە دەكرێ، كە دیاردەی «یاسا و كۆمەڵگەی مەدەنی» بێتە ئامڕازێكی ئایدئۆلۆژیكی بۆ وەگەڕخستنی، «دەسەڵات» لە لایەن توێژێك یان كۆمەڵێكی تایبەتی و دەستچنەوە...

بە وتەی نەمر«محمد مختاری» ئەوەڵین مەرج بۆ گواستنەوە و پێكهێنانی كۆمەڵگەی مەدەنی هەست بە هەبوونی دیترانە. یانێ پێشدەستی كردن لە روانین و زانیاری لە دەركیهەبوونی دیترانە لە پانتایی كۆمەڵگەدا.

بەڵام ئەم زانیاریە و روانینە سەر ناگرێ، مادام كە مرۆڤ چاوی دیتنی ئەویدی(دیگری) نەبێ.

دووەم: مەلی روانین و زانیاری مرۆڤ لە دەور و بەری خۆی دەربباز بێت و لەو پەڕی خۆیەوە بنیشێتەوە و ئەویدی ببینێ، وەكوو خۆی تماشای كات و ئاوڕی لێبداتەوە. نەك وەك كەل و پەل و شتێكی دەرەكی (Obgect) و وجوودێكی تەنیا كە لە كۆمەڵگەدا دەژیی، سەیری بكا (یانێ دەسەڵاتی بیركردنەوە و تێفكرینی هەبێت)

سێهەم: ئەم مەبەستە كە ئەو مرۆڤە، درووست وەكوو خودی ئەو، خاوەنی مافگەلێكی تایبەتیە.

چوارەم: بە چاوێكی تیژ، بڕوانێتە بلۆقی و ئاوەز و شایستەیی كەسێتی تاكەكان، نەك وەك منداڵ و پێنەگەیو. لێرەدا هەوەڵین دەسپێكی «مەدەنییەت» تیشكی تێڕامان و وردبوونەوەیە لە ئاستی زانیاری، عەشق و راگرتنی حورمەتی «غەریبە»یە و ئەو كەسەی تا ئێستا نەمان دیوە و نەمان ناسیوە. و لە نزیكان و كەس و كاریشمان

* ماستەری زمان و ئەدەبی فارسی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نيه.

(كورتكردنەوەى مەوداى نێوان ژيانى كۆمەڵايەتى Public و تاكەكەسى Private). كۆمەڵگەيەكى پێگەييوو و بالّق، وا شكلّ دەگرىّ و ديّتە قەوام.

مەرجى ديتن و روانين چييە؟

رەنگە مەرجى روانين، وەك مەرجى شتكڕين وابىّ، سەرەتا مرۆڤ پێويستى بە پارە هەيە، تا كەل و پەلى پێويست بكڕێ. ديتنى «ئەويدى»يش پێويستى بە مايە هەيە. مۆمى هەبوونى مرۆڤ(ego) دەبىّ بە ئەندازەى كافى پڕووناهى بىّ، تا پرشەى ئەو رووناكيە، لە بازنەى دياريكراوى «خۆ»،(id) سەر بكات و تارمايى كۆمەڵگە (غەريبە) رووناك بكاتەوە و بكەوێتە سەر ديتران. رووناهى مۆمى وجوود، كە كەم تيشك بىّ، گەوهەرى مرۆڤ، تەنيا بە سوو سوويەك كە هەمان كۆشش بۆ زيندوو مانەوەيە، رووناك دەبىّ و بەس. بهێڵن با ئەم راستيە دەربڕم، كە ئەم بىّ هێزى وبىّ دەسەڵاتيە، وا لە بار و دۆخى مێژووى دواكەوتوويى و دوڕاوى پێش شارستانييەت و ساويلكەييدا، راگيراوە، كە ناتوانىّ (بىّ پێشێل نەكردنى بنەما و حورمەتى كۆمەڵگە) هەنگاوێك بۆ ئەو پەڕى خۆى هەڵبگرىّ. نەفسى كۆمەڵگەى مەدەنى و چنينى تانوپۆ و فۆڕماسيۆنى ئەو چەمكە، لە ئەساسدا ئەوەيە، كە مرۆڤ، لە «خۆپەرەستى» ـ بە شێوەيەكى كارا ـ دەرباز بێت و ساز و كارى ئەم دەربازبوونەشى لە ناخدا، هەبىّ. وەك «خۆ»ييەكان بڕوانێتە، «غەريبە»كان و سازشيان لە گەڵدا بكات و حورمەتيان بگرێت. هەر چەندە تاك پتر خاوەنى ئەم ئاكارە مەدەنيانە بىّ و دان بە وزە و دەسەڵاتى ديتران بنىّ و تواناى دەرك و بينينى ديترانى ببىّ، لە جەغزى خۆبەزلزانى و بازنەى خێڵەكى گەرێتى بێتە خوارەوە، كە پێشكەوتووتر و كۆمەڵگەيش، «مەدەنى»ترە. ئەم حاڵەتە، دەرەنجامى هەمان بارهێنان و ئەدەبى كۆمەڵايەتيە، كە مرۆڤ دەبىّ بە دەست نوێژەوە پىّ بنێتە نێو ئەم مەعرەكە كۆمەڵاتييەوە. ئەگينا مرۆڤى رۆح بە زلزان، پتر لە بار و دۆخىّ رۆحى ژيانێكى خێڵەكى و بەربەريدا (توحش) قەتيس دەمێنێتەوە. هەر چەند لە دۆخى ژيانى عەشيرەتيشدا (كە مرۆوەكان پێكەوە نزيكن)، بە هۆى هەستى جياوازى نێوان(گەورەتر و بچووك تر)ەوە، بە تەواوى تاك، تاك نابينىّ. ئەم دياردانە هەموو ئەم ئاكارانە، لە «هێرەم»گەل و جێگەگەلى تايبەتى وتەكان و رێزنانى يەك لايەنە و پەچڕانى تەعاروفات و وت و وێژگەلى بىّ ناوەرۆكى سەردەمى دەرەبەگايەتى و ناسين، بە جێماون. وێڕاى ئەوەى كە بناغەى ناسينى دنياى خێڵەكى لە سەر لێكچوون و وەك يەكبوون(تشابهات) پێكهاتووە. تاك بە پێوەرە گرۆييەكان دێتە دنياوە و بەو پێوەريشە دەژيىّ...

ئەگەر كۆمەڵگە، ئاغا و سەروەرى(اقا بالاسر)ى هەبىّ، (لانى كەم لە چەشنى بينراوى) ئيتر بەكۆمەڵگە ناژمێردرىّ، بنەماڵە و خێڵ و عێل و يان شتێك وەك (شەلەم شۆروا)يىّ كە گرۆى «باوك و كوڕ» دەكەونە گيانى يەك، ئەگەريش ئەو كۆمەڵگە خۆشبەخت بن، سەرەنجام خەڵك هەتيو و بىّ «باوك» دەكەون.

كە وابوو دەربازبوون لە بازنەى«خۆ»، چەشنە پێگەيشتنێكە، يانىّ بەرپرسێتى و كەشف لە هەمبەر دنيايەكى

تازە کە لەگەڵ دنیای «سواو» و «پێش ساختەی خێڵەکی»دا جیاوازی ئەوتۆی هەیە. خاڵی جیاکەرەوەی «خێڵ و کۆمەڵگە» ئەمەیە کە دەبێ کۆمەڵگە بسازرێ و درووست بکرێ - روانگەی ئیفلاتوون و هابز- و ئەبێ بە زانیاری و عەقڵانیەتەوە بسازرێ و بگوێزیتەوە ناوی. هەوێنی بنەمای ئەم کۆمەڵگەیشە، لە سەر جیاوازی و لێکنەچوون و فرەدەنگیە. «یاسا»یش هەر بە بۆنەی ئەم دۆزەوە درووست دەبێ. ئەڵبەتە ئەمە پێناسەی «نەریت»یی کۆمەڵگەی مەدەنییە کە دەبێتە هۆی بەدی هێنانی رێکارێك بۆ سەقامگیرکردنی نەزم و هێمنایەتی ئاشتیخوازانەی سیاسی. پێناسەی نوێی کۆمەڵگەی مەدەنی، ئاماژەیە بە گواستنەوەی رێکخراوە سەربەخۆکان لە چەقی دەسەڵاتی رێکخراوە حکوومیەکان و سەقامگیرکردنیان لە بەستێنەیەکی بەرفراواندا. ئەم رێکخراوانە، کە لە نەفسدا خۆڕسکن، و ئاژاوەگێڕ نین، لە هەمبەر یەکتری و دامەزراوەی دەوڵەتدا دەکەونە کێشە و ململانێ. ئەڵبەت دەوڵەتی دەسەڵاتخواز بە بەکار هێنانی یاسای «قۆرخ کردن، تەنگەبەری» لە هەر چەشنە جوولە و بزاڤی ئەو رێکخراوە سەربەخۆیانە، بەرگری دەکات(١) کە وابوو، هەست کردن و پێزانینی جیاوازییەکان و دیتنیان، بەڵگەی جیاوازی نێوان دەسەڵاتی خەڵکی و دەسەڵاتی دەوڵەتییە، چ لە روانگەی رەوان ناسی و چ لە نیگای کۆمەڵناسییەوە، ئێمە بەرەو بەستێنی مەدەنییت نزیك دەکاتەوە. یانێ ئەم دیاردە دەبێتە هۆی دەربازبوونی کۆمەڵگە لە دۆخی ناسکی (سەلەفی) و ملکەچی یاسای مەدەنی و فرەدەنگێتی.

بەڵام ئایا مرۆڤی لاواز و بێ دەسەڵات(نامەدەنی)، کە چەندین سەدە بەشێوەی هێمائامێز(نمادین) ئاشکرا یان پەنهان، لە گەڵ دەسەڵاتدا پێوەندی هەبووە، دەتوانێ هەبوونی «ئەویدی» وەك تاکی خاوەن ماف و ناسراوی کۆمەڵگە هەموار بکات؟

مرۆڤی لاواز، یەخسیر و پێ بەستی خۆیەتی و دەمێك ناتوانێ لە بازنەی «خۆ»، (Id) غافڵ بێ (هەر وەها کە ئەو سەرومڕ دەبێ چاودێری رەفتاری منداڵەکەی خۆی لە ماڵەوە بێ) .کاتێکیش پێ دەنێتە نێو کۆمەڵگەوە، دەیهەوێت، دەسەڵات و ئابڕوویەك بۆ خۆی بخاتەگەڕ و دەست و پێ بکات.

سەرەنجام دەبێ کۆمەڵگە خاوەنی باوەڕ و ئیدئۆلۆژی جۆراوجۆر و شوێنگەیەکی هێمن بۆ دەربڕینی ئەم دیاردانە بێ. ئەگینا ئەو کۆمەڵگە بە واتای راستەکی ناتوانێ کۆمەڵگە بژمێردرێت. مرۆڤێك کە خێڵەکی بیر دەکاتەوە، (هەمەکی بین)ە و بە سانایی ناتوانێ پێ بنێتە نێو کۆمەڵگەی مەدەنییەوە. ئەگەریش پێی نا، بە چەشنێك دەست دەکا بە وێرانکاری و رووخاندن و تۆقاندن. هەروا کە ئاماژە کرا ئەگەریش بگوێزرێتەوە بۆ کۆمەڵگەی مەدەنی، دەگەڕێ بە دووی کیمیای ون بووی خۆیدا، یانێ «دەسەڵات». هەر کات بە دەستی هێنا، ئیتر لێی جیا نابێتەوە (چوونکا شکۆی ژیانی خۆی دۆزیوەتەوە). لەوەیشە چاو بنووقێنین، چوون بەڵگە و لۆژیك(ego) رێنوێنیکەری نین، ئەو «دەسەڵات»ە دەبێتە گەندەڵکار(فاسد کننده) و راوێسێنەر(بازدارنده). یانێ دەسەڵاتێك کە نامۆ و غەریبەیە و ریشەی لە رەسەنایەتی مرۆڤدا نیە. دیاردەیەك کە لە دەرەوە هاتووە تا رەنگە نیمە «من» بکاتە «من». کە

وابوو ئەمە پێوەیۆ دەلکێ، تەنانەت ئەگەر پێویستیشی بە ئاژاوەگێڕی بێ.

(ئادۆڕنۆ ئەمە بە ego alien ناو دەبات) چاکترە بڵێم: ئەم مرۆڤە، مرۆڤێکی دۆڕراوە کە تەنیا خۆی لە مەرجی هاتنەگۆڕی سۆزی تامەزرۆکانی دۆزیوەتەوە.

«من»ێك کە لاوازە، وەك منداڵانی دووساڵانە (لە بنەماڵەی دەسەڵاتخواز) توانای بەرپرچدانەوەی نەیاران و دژایەتییان نییە، پێ دەچێ بە راشەکاندنێك، هەڵ بدێرێ، یان بە فوویەك مۆمی تەمەنی بکوژێتەوە. هەر بۆیە سرۆشت و نەفسی کۆمەڵگە، بۆی مەترسی هێنەرە و کاتێکیش پێ دەنێتە نێو کۆمەڵگەوە، (لە جێی تەحەممۆلی نەیاران و وتوویژ کردنیان) یان زۆرە ملێ، یان سەرکوت دەکا.

کاتێك میللەت یان توێژێك بە ئاکاری منداڵی و پێنەگەییو(id) و یان بە رۆحیەی باوکانەوە (باوك سالاری) ـ بەرزەمن ـ دەڕواتە نێو کۆمەڵگەوە، بنەمای کۆمەڵگە دەکەوێتە نێو کێشەیەکی بەرچاو و دیاریکراو. یانێ لەم چەشنە کۆمەڵگانەدا، جگە لە سەردانەواندن و کۆیلەتی و نافەرمانی و سەرەنجام «سەرکوت کردن» ساز و کارێکیتر نابینرێ.

تاقمێکی کەمینە(گەورەمن، سەرکوتکەر، باوك سالار) دەسەڵات دەگرنە ئەستۆ. بە زۆرەملێ زاڵ دەبن بە سەر جەماوەری زۆرینەدا (منداڵ ـ نافەرمان)، لە ئەساسدا دەسەڵات، لە نەتەوەیەك، کە هێشتا نەگوێزراوەتەوە بۆ کۆمەڵگەی مەدەنی، لە ژێر دەستی «کەمینە»دا دەمێنێتەوە، وەك بنەماڵە خێڵەکییەکان، تەنیا لە سەرهەڵدانی شۆڕشدا، خەڵك لە دەسەڵاتدا بەشدار دەبن. لەو بێنەوبەرێیەدا، نەوەك «شاروەند» بەڵکوو وەك «برا و خۆشك». لەم کەش و هەوا تازە خولقاوەدا، دەوڵەت دەسپێکێکی خەڵکییە لە سەر بنەمای برایەتی، بەڵام زۆری پێ ناچێ، سۆزەکان ـ منداڵی ـ دەنیشێتەوە، یانێ یەکگرتوویی و یەکپارچەیی کۆمەڵگە لە تارمایی «غەریبە»ییدا پێوار و نوقم دەبێ. هێور هێور، ئەو شتەی کە یەکگرتوویی و یەکپارچەیی لە کۆمەڵگە دابینی کرد، دەبێتە زلهێزێکی سەرکوتکەر و تۆقێنەر. بەم جۆرە لە کۆمەڵگەیەك، کە بووەتە «غەریبە و نامۆ» دەوڵەتێك لە دایك دەبێ، بێگانە و نامۆ، کە زۆرە ملێ و ملهوڕی دەکاتە سەرچەشنی ئاکاری خۆی.

مرۆڤی لاواز کە توانای هەمووارکردنی دەرکی حوزوور(هاتن)ی «دیتری» نییە، هەر وەها کە ئاماژە کرا، بۆ دیتران (غەریبە) مافی «بوون و ژیان» قایل نییە، کۆمەڵگە وەك نەخۆشێك، لە ئاکامدا، (وەك دەمار) تاك دەمێنێتەوە. بەم چەشنە، لە کۆمەڵگەی غەریبەدا کە پێوەندی ئەندامێتی(ارگانیك) نێوان تاکەکان و رێکخراوەکان و تاکەکان، سست و بێ بنەمایە، ئەوانەی کە لە سەرەوەی دەسەڵاتن، و یان لە دەستەی توێژی نوخبەگەلی کۆمەڵگەن، لە جەرگەی جەماوەر دادەبڕن(هەر بەو چەشنیشە کە خەڵکیش لێی جیا و پچڕاون). بەم واتا کاتێك کە (بەرادەر بازی) کەم رەنگ بوویەوە، کۆمەڵگە بەرەو «غەریبە و غەریبەگەری» خوڕ دەبێتەوە.

بەڵام تەنها، چەمکی «مەدەنییەت و یاسا و رێکخراوەسەربەخۆکان»، دەتوانن لە داهاتە دزێوەکانی

«غەریبەخوازی» بەرگری بکەن، نەك ئاکار و رێساباوەکانی نێو بنەماڵە و زەبر و زەنگ و ملهوڕی. کە واتە کۆمەڵگەخوازی و یاسامەندی، دەتوانێ دەست لە نێوی دەست، پێوەندی ئەندامێتی و ئاکارە نوێباوەکانی کۆمەڵگە، شکڵ پێ بدەن.

(پێوەندی ئەندامێتی-ارگانیك- مرۆ لە گەڵ مرۆ، مرۆ لە گەڵ دەوڵەت) پێشهاتی گەشەی رۆحی یەکسان روانین، هەمان رێزنانە بۆ «ئەویدی». کە لانیکەم لە یاسادا خۆی دەنوێنێ... یانێ دەوڵەت مەدەنییەت نایێنێ، بەڵکوو ئەمە مەدەنییەتە کە دەوڵەت بە شکڵێکێ نوێ دەپالێورێنێ.

لە«رۆژئاوا» پەرەی پێگەیشتنی ئاوەز(عەقڵ) و «یاسا» یانێ: (پێگەیشتنی من یان ego) کە ناسراوە بە سەردەمی رەسەنایەتی مرۆڤ و رەسەنایەتی ئاوەز، دژایەتی و خەبات لە هەمبەر «ئوتۆریتە» و «دەسەڵاتدارێتی تاکی» بە هەر شکڵ و قەوارەیەك، بە تایبەت (دەسەڵاتی دەرەکی). کە وابوو «کۆمەڵگەی مەدەنی» پێداویستە رەوانییەکانی مرۆڤە(ego) بۆ پێگەیشتن و بەرفراوانی و بەراوردەکردن و بە پێچەوانەیش. سەرەڕای ئەمە، تەنیا خەبات دژ بە زەبر و زەنگ و زۆر وتن و ژێر و رووکردن و گۆڕانی حکوومەت نەبوو، بەڵکوو گۆڕانکاری و رووخاندن لە بنەمای تەواو رێکخراوەکانی کۆمەڵگەدا دەستی پێ کردبوو. بۆ وێنە: توێژینەوە لە سەر چۆنیەتی خێزان لە رۆژئائا، لە سەردەمی بۆرژوازی، گۆڕانی پێوەندی نێوان ژن و مێرد و زارۆکانیان، پیشان دەدات. گۆڕانکاری پێوەندی حاکم و مەحکووم و خەبات دژ بە «ئوتۆریتە» لە هەموو قۆناغەکاندا بەرچاو دەکەوێ.

بەم جۆرە «دەسەڵات» دەبێ لە فیلتەر (Chathrsis)ی «من» و «ئاوەز» و «یاسا»دا تێپەڕێ و لایەنی خاوەندارێتی و زەبر و زەنگی لێ جوێ بکرێتەوە. ئەم چەشنە دەسەڵاتە، دەتوانێ بۆ گەشە و پەرە پێدانی ئابووری، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی بەکار بهێنرێ. ئەم ئاڵ و گۆڕە، هۆکار و پێداویستی، بۆگواستنەوەی «کۆمەڵگەی مەدەنییە». کۆمەڵگەی مەدەنی، هەر وەها کە لە پێشدا ئاماژەکرا، ناکرێ بە گورزی دەسەڵاتدارێتیەوە، بگوێزرێتەوە. یانێ بە هەوێنی «من»ێکی لاواز و خۆبەزلزان و لە عەینی حاڵ بەستراوە بە دییەوە.

کۆمەڵگەی دەسەڵاتخواز، خاوێنێتی و رێزی نییە و بە لای تاکیشەوە حورمەتی نییە. تاکەکان بێ پەنان و بەردەوام وان لە ژێر ورووژمی ئەتك کردن و جیاوازیدا. هەرێمی دیتران پێشێل دەکرێ. زەبر و زەنگ و دەسەڵات بنێشتە خۆشەی دەمی دەسەڵاتدارانە. «کەسێتی لاواز» چاوی وا بە دەرەوە و دیتران، هۆی کەج بەختی و کۆیلەتی خۆی و کۆمەڵگە دەزانێ. بەم جۆرە لە کۆمەڵگەی خاوەن دەسەڵاتدا، لە گیروداری قەیرانەکاندا(کە ئەم قەیرانانە بە هۆی نامۆ بوونی حاکم و مەحکووم لە یەکترە) هەموو پێشهات و پێکهاتەکان ئەنرێتە مل «بێگانە و بێگانەپەرستان و دوژمنی فەرزی و وەهومی».

بەڵام لە کۆمەڵگەی مەدەنیدا، هەموو تاکەکان و توێژگەل، خاوەنی پاکی و خاوێنێتیین(یان ئەبێ بن). هەرتاکێك خاوەنی حوزوور و هەرێمێکە(هەمان - پێگەییوی و توکمەیی من ego) کە کەسێك، هەتا نابێ بە

روانین، سنوور بشکێنن و دەسدرێژی بکەن(لەم حاڵەتەدا، تاکەکان «سووبژە» دەژمێررێن نە «ئوبژە» و کەل و پەل). بۆ وێنە کاتێك کە ژن لە کۆمەڵگە «هەرێم و حوزووری» نەبێ، یانێ هەرێم و حوزووری مەدەنی نەبێ لە هەموو لایەنەوە هێرشی دەکرێتە سەر و مافی زەوت دەکرێ، منداڵانیش هەروا. لە کۆمەڵگەی دەسەڵاتخواز(اقتدارگرا)، ژن و منداڵ وەك شت و کەل و پەل، نیشانەیەك لە نەفسی ئەمارە، هەمان(id) دەژمێررێن، کە دەبێ بە سەرکوت کردن و زۆر وتن، مەهار بکرێن. پێشتر ئاماژەکرا کە شار و کۆمەڵگە ئەبێ مرۆڤەکان، بە زانیارییەوە دروستی دەکەن. هەر وەها کە هەوێنی کەسێتی خۆ(ego) لە بە زانیاری و ماریفەت، شکڵ دەدەن، و لە حاڵەتی مادییەت دێنە دەرەوە.

لە کۆمەڵگەی دەسەڵاتخواز، مرۆڤ بە سێ توێژ، پۆلێن دەکرێ: لاوازتر، لاواز و دەسەڵاتخواز. توێژی دەسەڵاتخواز تەنیا بە هێزی زۆر و ئەستەمەوە، بەدەسەڵاتە. کە لەم حاڵەتەدا، هەوێنی دەسەڵاتدارێتی هەیە. رەنگە لە روانگەی کۆمەڵناسییەوە، ئەم پۆلێن کردنە، نامۆ و نائاسایی بێ. رەنگەیش بکرێ کۆمەڵگەی بێ توێژی دەسەڵاتخواز، لە سەر بنەما و ئەساسی پێوەندی دەسەڵات و رەوان ناسی دەسەڵات، لە سەری بکۆڵینەوە.

بەڵام لێکۆڵینەوەی دەروونشیکارانەی ئەم پۆلێنکردنە (لاوازتر، لاواز و دەسەڵاتخواز) چییە؟ «زیگمۆند فرۆید» دەروونشیکاری ئوتریشی، کەسێتی مرۆڤ بە سێ بەشی سەرەکی دابەش دەکا: یەکەم: پاڵنەرە جنسییەکان(غرایز جنسی) و خولیاکانی زارۆکی (id)، دووەم: کیانی ئاوەز (عقڵ) و لۆژیك (منطق) و داوەری و جیاکەرەوە، (من یان:ego)، سێهەم: پلەیەك وەك ویژدان و ئاکاری باوکانە (اخلاق پدرانە)، هەمان (بەزرەمن یان super ego). بەچاوکردن لە ئەو پۆلین کردنەی سەرۆدا، لە گەڵ تان و پۆی کۆمەڵگەی دەسەڵاتخواز(اقتدارگرا): منداڵ (id) لایەنی لاوازتر و عەقڵ (ego) توخمی لاواز و باوك یان پێشەوا (super ego) بنەمای بەهێز (سلطە گر)، دەژمێررێن.

لە کۆمەڵگەی دەسەڵاتخواز (اقتدارگرا)، بە هۆی بێ وزەیی کەسێتی تاکەکان (ego) یان بێ رەنگی یاسا و بێ برەوی ئاوەز (عقل)، چالاکی نەفسی مەیل و پاڵنەرەکان و تامەزرۆکان (id)، لە بەرامبەر بە هێزی دەوڵەت(بەرزەمن) دەوەستێ و دەوڵەتیش تا دەتوانێ ئەو هێزەپاڵنەر و تامەزرۆوانە، سەرکوت دەکات.(ئەڵبەتەکە ئەم کێشە و ململانێیە، لەگەڵ تان و پۆی کۆمەڵگەی مەدەنیدا دژایەتی هەیە.) بەم جۆرە، ئەم سەرکوتکردنە، دەرەنجامێکی لێ ناکەوێتەوە نابات، بۆ ئەوەی کە سەرکوتکردنی ئەو داخوازگەلە و هێزەپاڵنەرانە، لە لایەن تاکەکانی غەریبە و کەسانێك کە مەشرووعییەتیان نییە، سەردەگرێ و دێتە ئەنجام. بەم جۆرە «تاك» خۆڕاگری دەکات و رۆژ بە رۆژ نارەزایەتی بەرامبەر بە دەوڵەت (بەرزەمن) زۆرتر و بەگوڕتر دەبێ. هەر بۆیە کە لە کۆمەڵگەی دەسەڵاتخواز (اقتدارگرا)، ـ لە روانگەی دەروونناسییەوە ـ میللەت دایمەن وا لە بیری رووخاندنی دەوڵەتدا.(٣)

لە حاڵەتێکدا ئەگەر تاك(من) جەوان و شەنگ بێ، یانێ کۆمەڵگەی مەدەنی تەژی بە حوزووری بێ وچان و

بەگوڕی(شاروەندان) بێ، ئاوەز و یاسا خاوەنداریێتی بکات، هەر وەها تاکێتی(فردیت) خاوێنی و هەریمی دیاریکراوی هەبێت، ئیتر جەماوەر لە هەمبەر دی، بێگانە و نامۆ نابن. یانێ عەقڵی تەواوی (سلیم) مرۆڤ(ego)دەتوانێ لە سەر داخوازگەلەکانی خۆی و چاوەڕوانیەکانی حەکیمانەی باوك، داوەری و پەیڤین بکات. مەیلەکان و داخوازەکان تا رادەی ئاوەزپەسەن لە چوارچێوەی یاسادا -کە بۆ گەشەی تاك و کۆمەڵ پڕ بایەخن- سانسۆر بکات و بەرگری بکات لە سەرکوت کردنی «باوك-دەوڵەت». لەم حاڵەدایە، کە کۆمەڵگەیەك پێ دەگرێ، کە بەکارهێنانی زۆر بێ بایەخ و «ئازادی»، رەوان دەبێ و گەشەدەسێنێ.

زۆر و تۆقاندن لە گەڵ زاتی ئاسایی(متعارف) کەسێتی تاکی کۆمەڵگەی مەدەنیدا، تەبا نییە، چوونکوو باوك(بەرزەمن) ئیتر وێرای زۆر وتن و زەبر و زەنگی نامێنێ. ئەم «من»ە، یانێ شکۆی هەستی عەقڵ و تێفکرینە کە حوکم دەکات و یاسا پێك دێنێ. لەم رەوتەدا، باوك(بەرزەمن) بەجێی پەیرەوی لە یاسای زۆربێژی و وەگەڕخستنی دەسەڵات، دێت بە پیری مرۆڤ تا بە هاریکاری یەك یاسا سەقامگیر بکرێت. لەم چەشنە کۆمەڵگە پێکهاتووەدا، باوك دەبێتە نەمادی سەمبولی جێبەجێکردنی یاسا و ستایشگەری «ئاوەز» و «مەدەنییەت».

پرس ئەمەیە کە ئایا لە باسکردن لە سەر «کۆمەڵگەی مەدەنی و یاسا و فرەچەشنی و بەرپرسێتی و هتد...» ئەمرۆژانە بۆتە بنێشتەخۆشە و ئامرازی دەستی دەسەڵاتخوازان، یان ئەوەی کە «من»ی ئێرانی لەم چەن دەهەی دواییدا گەشەی کردووە و ئەیەوێ بە شێوەیەکی جیددی و بەگوڕ و لێزان بۆ دەسەوەدانی دەسەڵات بچێتە نێو کۆمەڵگەوە؟ بەڵگەگەلێك کە لە دەست دایە، دەتوانین بەم ئاکامە بگەین، کە ئەو «من»ە لەم سەردەمانەی دواییدا، تووشی گۆڕانکارییەکی بنەمایی بووە. نموونەی بەرچاویشی: کەم بوونەوەی دەسەڵاتداریێتی و دەستەوەدانی دەسەڵات لە بنەماڵە و قوتابخانە و شوێنگەی کار و هتد... دایە.

وتەکانی «خاتەمی» لە بارەی کۆمەڵگەی مەدەنی، یاسامەندی، بەرپرسیاریێتی، ساناگرتن(تسامح و تساهل)، هەڤپەیڤین(گفتگو) و... پیشاندەری ئەو چەشنە ئاڵ و گۆڕە بنەماییە کۆمەڵایەتیانەتە کە قەوماوە. (لانیکەم لە برێك توێژگەل و چینەکانی کۆمەڵدا).

...

ئایا دەکرێ، لێخوڕەکان(رانندگان) هەر لە ئەمڕۆوە، حوزووری رێبواران لە هێڵەتایبەتیەکان لە شەقامەکاندا، نادیدە نەگرن و بۆ رەت بوونی رێبواران، بوەستن و بە «شاروەند»بوونی خۆیان شانازی بکەن یان «شاروەند» بوونی خۆیان، بەرێزگرتن لە«ئەویدی»- بە غەریبەیەك- بچەسپێنن؟

سەرچاوە «من» بوون(منشا منیت)

کاتێ کە «تاك» بە هۆی سەرکوتکردنەکانی (بەرزەمن) گەشە نەکات، یانێ گەشەی کەسێتیەکەی نەزۆك بمێنێتەوە، بەستێنەی دەروونی مرۆڤ دەبێتە گۆڕەپانیورووژمی هێزەپاڵنەرەکان(غرایز و امیال). هەر بۆیە کە لە

چەمکە عیرفانییەکاندا، هەمیشە باس لە شاڵاوگەری «نەفس»ی ئەمارە(ترك تازی نفس امارە) و کێشە لە دەربازبوون لەم دیاردە دەکرێ. ئەم کێشە، دەرەنجامی دەبێتە هۆی سەرکوتکردنی بێ ئەمانی داخوازەسەرەکییەکانی مرۆڤ و دەستگرتن بەسەریاندا، زۆر دژوار دەبێ و پێویستی بە ئیرادەیەکی بە هێزو پۆڵایین و خۆتواندنەوەیەکی بەرزی نەفسانی، ئەبێ.

پاڵنەرەکان و داخوازگەلی زارۆکی(غرایز و امیال) پێگە و بەیانکەری «من»بوونێکە کە بە هۆی بار و دۆخی سەرەڕۆیی(ئیستێبداد) و نەبوونی زەمینەی گەشە و پێگەیاندنی «من»ەوە، بە شکڵی نەخۆشییەکی کۆمەڵایەتی، خۆی دەنوێنێ. یانێ سەرکوتکردنی سەرخۆشییەکانی تافی منداڵی، دەبێتە کانگەی خۆ بەزل زانینی تاك. بە چەشنێکیتر، «من» یان کەسێتی مرۆڤ، کاتێك دەگاتە پشکووتن و راهاتن کە هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانە سروشتییەکەی، تەمێ و سەرکوت و داوەری و خواستنەوەی بە سەردا نەکرێ. یانێ «خۆفرمان» و سەر بەخۆ پێ بگات و گەشەبکات. لەم حاڵەتەدایە، کەمنداڵ گەشەی کۆمەڵایەتی دەکات. ئەگەر ئەم داخوازگەلە سەرکوت بکرێن و «من» نەگاتە رادەی باڵای گەشە، ئەوا منداڵ لە هەمان حاڵی دواکەوتوویی پێشوو، دەمێنێتەوە. ئەبێ دوور لە چاودێری باوك، مامۆستا، یان دەوڵەت(گەورەمن) بە سەر بەرێ. لەم چەشنە کۆمەڵگانەدا، مرۆڤ هەرکات، بتۆقێت و سەرکوت بکرێ، «باڵق» و پێگەیشتوویە، ئەگینا «منداڵ»ی دەست لەسەری هەڵناگرێ. یانێ «نەفس»ی ئەمارە-شەیتان چەشنی، منیت-. ئەم جۆرە کۆمەڵگە لە مەدەنییەت بەدوورە. چوونکای سازێنەری کومەڵگەی مەدەنی مرۆڤی باڵق و پێگەییوە.

لەم چەشنە کۆمەڵگانەدا، نالەباری و زەبر و زەنگ پەرەدەسێنێ. سامانی کۆمەڵایەتی تێك دەچێ. چوونکای منداڵانی گەورەنوما، وان لە پشتی فەرمانی ئۆتۆموبیلەکان و یان لە سەرتەختی دەسەڵات و یان لە گرۆسیاسییەکاندا، چالاکی دەکەن. ئەمانە وان لەدووی دۆزینەوە و کەشفی نیازگەل و ونبووە ئەزەلییەکانی خۆیان.

لێرەدا پرسێکی دی دێتە نێو کایەوە، ئەویش ئەمەتە: بۆ خۆبەزل زانینەکان نابێتە هۆی گەشەی مرۆڤ و پەرەی کۆمەڵگە؟ یانێ ئەگەر مرۆڤ هەموو شتێکی بۆ خۆی بوێ، ئەبێ گەشکە بکات. خۆویستی لە تافی منداڵیدا، ئەڵبەتە، نیازی بە گەشە بەراورد دەکات. ئەمە شتێکی ئاسایی و سروشتییە. بەڵام کاتێ کە منداڵ گەورە بوو، و پێی نا نێو کۆمەڵگە، گەشەی(رشد) ئەو ئیتر لە حاڵەتی سروشتی و غەریزی دەرباز دەبێت. لێرەدا گەشەی تاك(فرد) بەستراوە بە گەشەی تەواوی مرۆوەکان و کۆمەڵگە و رێکخراوەمەدەنییەکانەوە، بە شێوەی گشتی. رسکانی(رویش)ئەم دیاردە(گەشە)تەنیا لە رێگەی پەرەی «ئازادی» و «یاسا»وە دێتە دی. بۆیەکانێ خۆویستی لێرەدا، دەبێتە لەمپەری(سد) رێگەی بووژاندنەوە، و پشکووتنی کۆمەڵگە و یاسا و دادوەری کۆمەڵایەتی(عدالت اجتماعی) نەزۆك(نازا) دەمێنێتەوە. لە کۆمەڵگەیەکدا کە دادگەری و بەرابەری نەبێ و هەرکە بۆخۆی ژیان بکات، تاکەکان لەو کۆمەڵگەدا تەنیا وان لە دووی نیازی زیندوومانا، نە گەشەکردن. ئەگەر بڕیاربێ

مرۆ، هەر کارێك کە بۆی سوودبەخشە، ئەنجامی بدات، ئیتر نە عەقڵی گەشە دەکات و نە کۆمەڵگەیش.

سەرچاوە:

ـ گۆڤاری «فرهنگ توسعه»، مەسعوود تارانی، ژمارەی ٤٦-٤٥-٤٤، ل. ٢٨-٢٥

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی